

Literatura didactică din Transilvania înregistrează, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, prin apariția manualului lui Martin Bolla un moment aparte¹. Cîteva informații asupra vieții și activității didactice și unele măturii documentare cu privire la răspîndirea manualului de istorie universală printre elevii din mediul cărturăresc al Blajului în *Vormărz* vin să confirme această opinie.

Originar din fostul comitat Zala (Ungaria), M. Bolla (1751—1831) s-a remarcat prin activitatea didactică, depusă în Transilvania, la Cluj. Din 1784 va fi profesor de istorie, ulterior director la liceul piariștilor. A fost ales, apoi, rector al Academiei și al institutului Theresianum din aceeași localitate. În Ungaria, la liceul din Vác, va preda tot istoria. M. Bolla a fost, totodată, membru activ în cadrul ordinului piarist, în care a deținut chiar funcții de conducere².

M. Bolla a beneficiat de o bună pregătire profesională, dublată de cunoașterea unor limbi de circulație, de pildă germana și franceza. Această situație s-a reflectat nu numai în munca desfășurată la catedra de istorie — ne referim îndeosebi la epoca din Cluj a activității sale³ ci și în șirul lucrărilor, multe de factură aniversară, pe care le alcătuiește și le tipărește. Precizăm că este semnatarul a citorva ode, alocuțiuni și cuvîntări panegirice, dedicate unor potențați sau personalități ale epocii⁴.

Fostul profesor de la liceul piariștilor din Cluj, cunoscut ca unul dintre aceia care au combătut vehement *Supplex Libellus Valachorum*⁵,

¹ I. Mărza, *Manuale de istorie folosite la școlile din Transilvania între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Sargetia”, XVI—XVII, 1982—1983, p. 577—606.

² Date despre viața și activitatea sa la Szinnyei József, *Magyar irók élete és munkái* (Viața și opera scriitorilor maghiari), I, Budapeșt, Hornyánszky Viktor, 1891, c. 1199—1201 (abreviat: Szinnyei).

³ Erdelyi K., *Bolla Márton mint kolozsvári tanár és igazgató* (M. B. ca profesor și director la Cluj), în *A kegyes tanító rendek végzett allat rom. kath. főgymnasium értesítő* (...), az 1900—1901 iskolai év (...), Kolozsvár, 1901, p. 57—70.

⁴ Szinnyei, c. 1199—1201; Petrik G., *Bibliographia Hungariae 1712—1860*, I, Budapeșt, Augustini Dobrowsky, 1888, p. 315—316 (abreviat: Petrik).

⁵ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. Ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, p. 90; D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, „Cartea românească din Cluj”, 1945, pp. 227—228; A. Bitay, *Martin Bolla (1750—1830) și așa-zisul Supplex Libellus*, în „AIIN Cluj”, II, 1923 p. 373—377.

M. Bolla a pus sub semnul întrebării originea romană a poporului român (mai ales în *Dissertatio de Valachis qui Transsilvania incolunt. Scripta instar responsionis ad libellum supplicem quem Aug. Imper. Leopoldo II Anno 1791 Natio valachica porrexerit*). Autorul a considerat pe români, în mod eronat, o ramură a bulgarilor. A discutat, de asemenea, chestiunea trecerii românilor la religia catolică și vechimea religiei ortodoxe. Cf. Hunfalvy P., *Bolla Márton és Eder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben* (M. B. și K. E. despre locuitorii români din Transilvania), I—IV, în „Századok”, XIII, 6—7, 9—10, 1879, p. 510—518, 541—563, 668—688, 717—761; K. G. Gündisch, L. Gyémánt, *Confruntări de idei în epoca Supplexului* (1790—1792), ms.

deține un loc important în literatura didactică a Transilvaniei din secolul al XVIII-lea, prin manualul de istorie universală. Ne referim la *Primae lineae historiae universalis*, (Trăsături principale ale istoriei universale), lucrare redactată „in usum studiosae juventutis claudiopolitanae”. Tipărit în trei volume, între 1798—1799, la Cluj, în oficina lui Martinus Hochmeister, manualul a înregistrat, datorită unor certe calități didactice, mai multe ediții începînd cu cea clujeană și terminînd cu ediția de la Pestinum din 1843, imprimată de Josephus Beimel⁶.

Prin forma de redactare și prin conținutul abordat, manualul oferea tineretului gimnazial (liceal) o imagine de ansamblu, la nivel european și chiar universal, asupra istoriei societății omenești de la *diluwium* pînă la anul 1799. Problematika manualului la ediția de la Cluj, 1798—1799 este următoarea: volumul I: *Complectens praenotiones, prohistoriam, et historiam aevi antiqui: a dispersione Babylonica ad migrationem gentium, quae fuit saeculo Christi quinto*, XXIV + 328 p. + 1/ f. + III tabula; volumul II: *Complectens historiam aevi medii a migratione gentium quae fuit saeculo Christi quinto, ad originem protestantium*, XVI + 312 p. + 1/ f. + III tabula; volumul III: *Complectens historiam aevi recentioris, ab origine protestantium, ad nostra tempora*, XVI + 339 p. + 1/ f. + III tabula⁷.

M. Bolla a împărțit un volum în mai multe epoci (*epochae*), secțiuni (*sectiones*) și capitole (*capita*). În raport direct cu opinia asupra istoriei, la începutul fiecărui capitol autorul dezbatte: *Character populorum; Connexio, et vicissitudo politica populorum; Religio populorum; Artes, et scientiae; Formae regiminis, et mores*. Abia la secțiunea a doua din aceeași epocă, M. Bolla tratează *Historia propria populorum*, adică schițează istoria unei țări în parte. În fața oricăruia capitol, înainte de dezbateră problematice propriu-zise, sînt indicate *fontes* (izvoare) și *auxilia* (lucrări), utilizate de autor în alcătuirea lecțiilor, părți constitutive ale manualului pentru fiecare țară sau popor. M. Bolla a folosit marile colecții de izvoare narrative sau diplomatice și a apelat la istorici, de la biblicul Moise pînă la autori renumiți din veacul al XVIII-lea. Printre istoricii la care a recurs se numără: Muratori, Fleury, Hume, Gibbon, Voltaire, Schroch, Millot, Achenwal ș.a. Dintre istoricii transilvăneni utilizați de autor amintim: Pray, Katona, Bethlen, Benkö, Felmer etc. Dintre istoricii români apare citat doar Dimitrie Cantemir cu *Incrementa atque decrementa aulae otomanicae*. Manualul, de altfel sistematic, prin modul în care autorul și-a împărțit imensa cantitate de date și fapte, beneficiază, ca și alte exemplare ale vremii, de *tabula sincronistica* pentru fiecare epocă în parte. Aici sînt cuprinse nu numai principalele evenimente

⁶ Szinyeyi, c. 1200; Petrik, p. 316; A. Bitay, *art. cit.*, p. 375—376.

⁷ Considerații mai recente asupra manualului la: Biró S., *Történelemtanításunk a XIX. század első felében* (Predarea istoriei în prima jumătate a secolului al XIX-lea), Budapest, Tankönyvkiadó, 1960, p. 45—59; A. Dankanits, *Manuale de istorie universală din secolul al XVIII-lea*, în „Lucrări științifice”, Tg. Mureș, I. 1969, p. 301—302; A. Andea, *Date noi privind biografia intelectuală a lui Gheorghe Lazăr (1779—1823)*, în „Ziridava”, X. 1978, p. 306—307.

⁷ Exemplarele consultate se păstrează la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, sub cota S₂ V 5—7.

istorice, prezentate pe țări, într-o riguroasă ordine cronologică, ci și personalități ale epocii, care s-au evidențiat în artă, știință și religie.

Istoriei poporului român îi este acordat, după cum era de așteptat (dacă ținem seama de opiniile autorului asupra trecutului îndepărtat și mai apropiat al populației românești, exprimate cu diferite ocazii), un spațiu restrâns în manual. Astfel, în volumul I, la capitolul IV, se prezintă, în manieră evenimentială, de-a lungul a patru paragrafe, *Historia Daciae*. După o *Introductio*, urmează precizarea izvoarelor (Suentoniu, Florus, Jordan, Procopiu etc.) și lucrărilor consultate (Timon, Pray, Benkő, Felmer ș.a.). Subiectul abordat de M. Bolla vizează: Dacia și regii săi (Burebista, Cotiso, Decebal); Decebal, Dacia sub stăpânirea romană; cultura în Dacia; incursiunea goților; părăsirea Daciei de către romani etc. (p. 314—321). Problematika românească este inclusă, desigur la o scară simbolică în comparație cu altele, și în volumul II. Capitolul IV, *Historia Pannoniae, et Daciae*, cuprinde și câteva informații, din care se desprind pagini de istorie românească: situația Panoniei și Daciei înainte de venirea avarilor; gepizii, longobarzii; Panonia și Dacia sub stăpânirea avarilor (p. 75—77). O metodă similară întâlnim și în capitolul VIII din același volum, *Historia Hungariae, et Transilvaniae*. Aici pot fi depistate știri sumare, care interesează istoria națională: „*Historia Transilvaniae*“ cu referiri directe la „Dacia Mediteranea“ în perioada voievodatelor româno-slave (p. 193—195) și a întinderii stăpânirii statului maghiar în Transilvania. Capitolul IX, intitulat ca și antecedentul, a fost redactat pe baza unor izvoare și lucrări semnate de: Thuroczy, Bonfini, Callimach, Barlette, Schwandtner, Pray, Katona etc. Din multiplele chestiuni discutate reținem: înfrângerea suferită de Carol Robert de Anjou la Posada (1324) în fața oștirii Țării Românești — fără să se menționeze denumirea localității și a domnitorului —; victoriile lui „Ioannes Hunyadi Transilvaniae Vaivoda“ contra turcilor; bătălia de la Varna (1444); dezastrul de la Mohács (1526); organizarea administrativă a Transilvaniei; „Ioannes Hunyadi seu Corvinus“ etc. (p. 299—305).

Dacă în volumul II istoria Transilvaniei era înglobată în istoria Ungariei, în ultimul volum al manualului există capitole separate despre istoria transilvănenilor. Capitolul VIII (*Historia Transilvaniae* (în epoca principatului) dezbatte: domnia lui Ioan Sigismund de Zápolya și a reginei Isabela; frământările religioase din aceeași epocă; raporturile principatului cu imperialii și cu turcii. Este prezentată, mai departe, epoca Băthoreștilor, intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia; ocuparea Transilvaniei de către domnul român; epoca principilor din familia Rakóczi ș.a. p. 134—153). Participarea populației românești la aceste evenimente nu este menționată în mod direct, cu toate că, de pildă, contribuția românilor la luptele cu turcii, stăvilirea puhoiului otoman pe continent — ca să rămânem doar la două probleme de largă respirație — erau recunoscute și glorificate de o întreagă Europă.

În fine, capitolul X din volumul ultim al manualului, intitulat *Historia Transilvaniae*, trece în revistă epoca principatului de la Acațiu Bartsai pînă la Mihai Apáffy II. Autorul insistă asupra începutului domi-

nației habsburgice în Transilvania și prezintă domniile unor împărați începînd cu Leopold I și sfîrșind cu Francisc I (p. 326—336).

Manualul de istorie universală a fost alcătuit — se știe — pentru tineretul studios de la liceul piariștilor din Cluj. Forma de redactare și conținutul lecțiilor alcătuite, desigur de pe pozițiile clasei stăpînitoare din Transilvania⁸, avizul autorităților guberniale locale prin semnătura lui Josephus Martonffi etc. au determinat ca manualul să fie recomandat și, totodată, indicat drept model pentru profesorii de istorie în cadrul gimnaziilor (liceelor) provinciei în alcătuirea și în susținerea cursurilor. Aceasta este explicația existenței mai multor ediții din manual în unele centre școlare din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Prezența manualului de istorie universală în mediul școlăresc al Blajului în *Vormärz*⁹ — unde funcționau cele mai importante instituții de educație ale poporului român încă din 1754 — poate fi dovedită prin cercetări de arhivă. La liceul episcopal, în anul II de studiu (*philosophia*), se preda *historia universalis*. Însă, catedra nu era aprobată de guvernii. S-au avut în vedere considerente de ordin cultural și politic, sintetizate într-o afirmație a lui N. Kovács, episcopul catolic sub controlul căruia se afla întreg învățămîntul provinciei: „Historia est oculus mundi ideoque valachis interdicendum est hoc studium”¹⁰. Totuși, episcopul Ioan Lemeni, care era și director al liceului, a introdus cu de la sine putere studiul istoriei universale. Sarcina a revenit, în mod provizoriu, profesorului Simion Bărnuțiu, pînă la întoarcerea lui Ioan Rusu de la colegiul Sf. Barbara (Viena)¹¹. Din 1834, I. Rusu a început să predea istoria universală la liceu.

Că în cadrul prelegerilor de istorie universală, cronologie și geografie I. Rusu va fi vorbit elevilor și despre istoria poporului român din Transilvania este mai mult decît o presupunere, cu atît mai mult cu cît se adresa reprezentanților acestui popor oropsit, chiar dacã în manualul

⁸ Cf. și prevederile legislației școlare cu privire la scopul predării istoriei: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provinciae eidem adnexas*, Vindobonae, Typ. Joan. Th. de Trattner, 1777, p. 133—114, 152—154, 193—194, 237—238, 367—368; *Norma regia pro scholis Magni Principatus Transilvaniae Josephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. iussu edita M.DCC.LXXXI*, Cibinii, Typ. M. Hochmeister, typ. et bibliop. priv., p. 43—45, 51—55, 62—65.

⁹ Din bibliografia asupra școlilor blăjene în *Vormärz*: I. Antonelli, *Breviaru istoricu alu scoleloru de in Blasiu*. Blasiu., Cu tip. Semin., 1877, pp. 5—22; N. Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*. Sibiu, „Tipografia”, 1898, p. 50—58; N. Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971, p. 20—47.

Interpretarea literaturii de specialitate la I. Mârza, *Istoriografia românească cu privire la școlile de la Blaj*, ms.

Vezi și sinteza cercetărilor noastre, sub titlul *Școlile superioare de la Blaj și rolul lor în procesul de formare al intelectualității românești din Transilvania (de la momentul Supplexului pînă în ajunul revoluției de la 1848)*. — Teză de doctorat — Conducător științific: Acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1985.

¹⁰ „Transilvania”, IV, 24, 1871, p. 280.

¹¹ N. Albu, *op. cit.*, p. 32.

lui M. Bolla — modelul oficial al prelegerilor sale¹² — se întrezărește doar prezența și contribuția românilor la diferite evenimente istorice.

Din moment ce manualul *Primae lineae historiae universalis* a fost modelul recunoscut al profesorului I. Rusu la liceu, ca o măsură venită din partea autorităților școlare centrale, este firesc ca intelectualii de aici să aibă la îndemână această carte¹³. Ei n-au putut rămâne indiferenți față de forma de redactare și, mai ales, față de problematica abordată de autor. Manualul s-a găsit, de asemenea, printre cărțile elevilor de aici. Alături de eventuale notițe, pe care le-au putut lua după cursurile lui I. Rusu și Dimitrie Laday de la liceul din Blaj, auditorii au învățat la istorie universală și după manualul lui M. Bolla. Aceasta rezultă, după unele investigații realizate în două fonduri documentare. Au fost cercetate circa 20 exemplare din manualul profesorului clujean¹⁴.

Cele trei volume din *Primae lineae historiae universalis* au cunoscut la Blaj în jur de 40 posesori. Ei proveneau dintre cărturarii activi în acest centru sau dintre elevii care au audiat cursurile profesorilor I. Rusu și D. Laday (după 1843). Pe lângă acești proprietari, au mai fost înregistrate și trei mari biblioteci, în custodia cărora se găseau odinioară volume din lucrare. Ne gândim, în speță, la *Biblioteca gimnasiului gr. cat. din Blaj*; *Biblioteca basilitană*; *Biblioteca tinerimii gimnasiali Blasii*.

Exemplarele manualului, care au circulat în *Vormărz* printre intelectualii și elevii din Blaj, sînt păstrătoarele unor diverse notițe*, de la însemnări de proprietate sau de lectură pînă la formule matematice și „probationes calami“. Ele ne dovedesc că volumele, aflate la îndemîna unor posesori blăjeni (despre care presupunem că aveau biblioteci personale), au fost citite. Mobilul lecturii a putut fi nevoia cunoașterii unor date și evenimente istorice sau în scopul pregătirii lecțiilor și examenelor. În cazul din urmă, ne gândim mai ales la elevi blăjeni, din rîndul cărora s-au recrutat, nu de puține ori, posesorii manualului lui M. Bolla.

¹² După cum se precizează în *Informatio de Auditoribus Philosophiae In Annum Primum (et Secundum) Pro Anno Scholastico 1836/7 conspectus*. Vezi I. Mărza, *Noi contribuții documentare la cunoașterea învățămîntului din Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, 29, 8, 1976, p. 1220—1221; idem, *Un plan tematic pentru examenul de istorie al profesorului Ioan Rusu (1842)*, în „*Allac*“, XXIII, 1980, p. 502, n. 13.

¹³ Din *Catalogus Librorum ad Joannem Leméni Canonicus pertinentium 1826 die 28^a Aprilis* rezultă că manualul lui M. Bolla se găsea în proprietatea lui I. Leméni, pe atunci canonic și profesor la Blaj. De fapt, la data alcătuirii inventarului, cele trei volume ale manualului erau împrumutate lui Nicolae Marcu, profesor de fizică la același liceu. Cf. I. Mărza, *Contribuții la istoria culturii transilvănene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „*Revista de istorie*“, 32, 3, 1979, p. 527, n. 13, p. 534.

¹⁴ Cercetările au fost întreprinse în Biblioteca Academiei Filiala Cluj-Napoca (Fondul Blaj) (abreviat: B) și în Biblioteca documentară „T. Cipariu“ Blaj (abreviat: T. C.).

* Notițele, foarte diferite în privința conținutului, au fost redactate de variate mîini, cu cerneală maronie sau cu creionul negru. Din păcate, hîrtia de calitate inferioară, pe care s-a tipărit manualul, și unele „ajustări“ la compactarea exemplarelor au contribuit ca notițele să nu se conserve bine și să ridice probleme în lectura lor.

Auditor al facultății de filosofie de la liceu, „Balomiri Antonius Physicus“¹⁵ s-a semnat pe volumul I din lucrare, editat la Cluj, în 1798 (T. C. 1362, foaia liminară posterioară v). A fost cumpărat, împreună cu celelalte două volume la prețul de 2 flori și 30 creițari. Lectura adnotărilor la acest exemplar, de altfel destul de numeroase, este îngreunată din cauza hîrtiei de calitate inferioară și datorită compactării incorecte.

Din rîndul studioșilor blăjeni trebuie să fi făcut parte și Nicolae Barbu¹⁶. Autograful „Ex Libris Nicolae Barbu m/anu/ pr/opria/“ se găsește pe volumul III din ediția de la Pestinum, 1843, tipărită de J. Beimel (B 3960, foaia de titlu r).

Circulația manualului în Transilvania este dovedită și de următorul exemplu. Notița „Boer Petri II^m in An/num/ Phil/osophiae/ annum/ /1/841 Claudiopoli“ rămîne o mărturie peremptorie că două volume din lucrare, tipărite la Pestinum, în anul 1836, s-au găsit în 1841 printre cărțile elevului P. Boer. Ulterior, au intrat în proprietatea gimnaziului din Blaj, după cum dovedește ștampila „Biblioteca gimnaziului gr. cat. din Blaș“ (B 12722, I: foaia liminară r, interiorul ultimei coperte; II: foaia liminară r).

Pe vremea cînd era la Blaj, ca profesor la liceu și la seminar, S. Bărnuțiu, gînditorul și omul politic, fruntaș al revoluției de la 1848/1849 din Transilvania, se găsea în posesia unui exemplar din volumul III, ediția Pestinum, 1830. Autograful transcris în creion, „Simeon Bărnuțiu, este proba acestei realități (T. C. 571, foaia liminară posterioară r). Exemplarul este bogat adnotat, ca urmare a lecturilor repetate efectuate de cititor. Glosele nu sînt semnate. Însă, unele pot fi atribuite, prin analogie cu grafica deja cunoscută, lui S. Bărnuțiu. Ne gîndim la notițele despre istoria Suediei în evul mediu; mișcările revoluționare din epoca pregătitoare Congresului de la Viena (1815); împărțirea Poloniei între puterile europene; războiul ruso-turc și pacea de la București (1812); convenția de la Akkerman (1827) etc. (T. C. 571, tabelul I v, p. 314, 360, 361, 364, 365, 367). Glosele atribuite profesorului S. Bărnuțiu ne mărturisesc lectura atentă a manualului lui M. Bolla. Ele ar putea constitui și elemente prețioase în completarea portretului spiritual al lui S. Bărnuțiu, care s-a dovedit interesat și de istoria modernă a Europei.

Din același mediu se originează și cititorul George (Georgius) Casian¹⁷. Semnătura a fost depistată pe volumul III, Pestinum, 1830 al ma-

¹⁵ Ant. Balomiri poate să facă parte din familia cu același nume, originară din zona Orăștiei (Balomir). În timpul evenimentelor revoluționare de la 1848—1849 s-a remarcat Ioan Balomir, 25 ani, absolvent de filosofie și jurist, cunosător al limbilor latină, ungară și germană. Cf. S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, Sibiu, „Cartea românească din Cluj“, 1944, p. 156, nr. 280.

¹⁶ Să fie vorba de una și aceeași persoană cu Nicolae Barbu din Corbu (scaulul Sibiului), 26 ani, absolvent de filosofie și jurist, care poseda limbile germană, ungară și latină? S. Dragomir, *op. cit.*, p. 153, nr. 204.

¹⁷ Acesta figurează printre elevii gimnaziului blăjean — „In Prima Divisione“ — care au participat la examenul de limba germană al profesorului Grigore Moldovai (Moldovan) din 4 iulie 1843. Vezi I. Mărza, *Predarea limbii germane la gimnaziul din Blaj în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia“, XV, 1981, p. 377.

nualului (T. C. 717, foaia de titlu recto). Aici mai există: „Ex Libris Constantini Danffi secundii anni Philosophiae auditoris“. Numele elevului (foarte probabil din Blaj mai apare, încă o dată, pe același exemplar (T. C. 717, p. 156). N-ar fi exclus ca notițele de pe marginea textului și însemnările cu valoare economică sau meteorologică (de pildă, informații despre furtuna de la Blaj din 3 iulie 1846) să le datorăm lui G. Cassian și C. Danffi* (T. C. 717, interiorul primei coperte, passim).

Continuând seria posesorilor și lectorilor din Blaj la manualul lui M. Bolla, așa cum rezultă din stadiul documentării actuale, înregistrăm un alt nume: Nicolae Găitan (Găitan)¹⁸. El figurează în volumul II, Pestinum, 1836 (T. C. 3021, foaia liminară posterioară v).

Pe volumul III din ediția Pestinum, 1843 al unui alt exemplar se consemnează: „Salamonis Koba Auditoris Philosophiae secundum in annum Blasii 1847“. Însemnarea de pe foaia de titlu poate fi întâlnită și în interiorul primei coperte. Probabil că elevul Kaba Filimon, un alt lector al manualului, să fie o rudă apropiată, dacă nu chiar fratele precedentului posesor (T. C. 2883, p. 65, 90, 101, 110, 214, 297, interiorul ultimei coperte).

Din adnotările întâlnite, multe dintre ele datorate (presupunem) lui F. Kaab, reținem pe acelea care vizează în ansamblu momentul istoric al unirii Țărilor Române de către Mihai Viteazul. Textul este adnotat în propoziții simple, fără vreo legătură între ele la prima vedere, sub forma unor idei de lectură: „și Mold/ova/ și Valachia au dobind/it/“; „au luat Belgradu unde cu mare pompa au fost primit“; „tiraniile sau marit in C/o/m/itatu/ Alba Inferiora“; „libertate sau dat legi au adus“; „pe acesta /cardinalul Andrei Bathory n.n./ lau omorit secui cu ördök“; „miser popa au dis Michael“; „nobilimea au vrut sa stinga“; „tineri de R/oma/ ni și tineri de ung/uri/ au trimis apoi la Rudolf sal intarcësca dara nau vrut“; „apoi au fost invins langa Decsia si Mirislau“; „Iari din T/ransilva/ nia au fost tiipat“; „apoi Ruminii au fost expusi bajocuri“ (T. C. 2883, p. 104—105).

Propozițiile de mai sus, răzlețe la prima lectură, ne permit câteva considerații, vis-à-vis de semnificația lor culturală și politică. Într-un moment în care istoria nu constituia oficial obiect de studiu la liceul din Blaj, chiar nici catedra de istorie universală nu era aprobată, adnotările studiosului asupra paginilor din manualul lui M. Bolla referitoare la faptele lui „Michael Valachiae Vajvoda“ primesc o importanță documentară specială. Ele ne dovedesc că lectorul a gândit, atunci când a adnotat textul. Mai mult, avea conștiința semnificației politice și naționale a acțiunii „domnului unificator de țară“. Ne găsim prin adnotările elevului F. Kaba, redactate în 1847, în fața unei interesante dovezi de conștiință națională

* C. Danffi apare în documentul *Nomina Auditorum Philosophiae in Annum Primum*. Arhivele statului. Filiala județului Alba. Mitropolia română unită Blaj. Cabinetul mitropolitului, 247/1842, f. 2 r. (abreviat: Arh. stat. Blaj).

¹⁸ N. Găitan a fost identificat printre auditorii cursului de filosofie al lui S. Bărnuțiu la Blaj, în 1843. Cf. I. Mărza, *Simion Bărnuțiu, profesor de filosofie la liceul din Blaj (Trei documente inedite)*, în „Acta MP“ V, 1981, p. 698, 705. Pentru activitatea depusă în timpul revoluției de la 1848—1849, autoritățile provinciale și centrale l-au trecut printre intelectualii activi din districtul Făgărașului. S. Dragomir, *op. cit.*, p. 153, nr. 213.

în centrul școlăresc al Blajului. Cîți elevi de la Blaj vor fi meditat asupra paginilor în care se prezintă, sumar evident, faptele lui Mihai Viteazul, chiar dacă nu și-au notat gîndurile pe marginea paginilor de manual?

Aceluiași lector îi datorăm câteva precizări, în legătură cu subiectele la care a răspuns în cadrul lecțiilor de istorie universală. Însă, nu se specifică data la care a fost chestionat (T. C. 1883, p. 65: *Historia Galliae*; p. 101, 110: *Historia Transilvaniae*; p. 356: *Historia Hungariae, et Transilvaniae*).

Volumul III din același manual, aflat în apropierea celor doi elevi de la liceul din Blaj, ne referim deci la S. și F. Kaba, va ajunge în biblioteca profesorului și omului politic Ioan Antonelli (1827—1888)¹⁹. Aceasta rezultă din însemnarea Ant/onelli/ N/ume/ro 127“ (T. C. 2883, interiorul primei coperte).

În cursul cercetărilor, am întîlnit și numele lui Ion Costea (Ioannes Koszte)²⁰, în calitate de posesor a două volume. După ce s-a aflat în universul livresc al elevului J. Wincze /?/, „Physicus Claudiopolitanus“ în 1816, volumul II, ediția Cluj, 1798, care a costat împreună cu celelalte două 1 florin și 40 creițari, ajunge la Blaj. Aceasta ne dovedesc două notițe de proprietate: „Ex Libris Joannis Koszte 2um in annum in PH/ilosophiae Auditoris Balasfalvense 1842/3“; „Hujus libri possessor est Joannes Koszte m/anu/ pr/opria/ 2^{dum} Annum Ph/ilosoph/iae auditor“ (T. C. 570, foaia liminară r. v). Semnătura aceluiași „philosophus“ a fost depistată, sub forma „Joannis Koszte m/anu/ pr/opria/“, pe volumul III, ediția Pestinum, 1830 (T. C. 717, foaia de titlu r).

În ajun de revoluție, un exemplar din volumul I, ediția Pestinum, 1830, al manualului lui M. Bolla s-a aflat printre cărțile lui Simion Ladai²¹. Era auditor al cursului de filosofie din Blaj. Convingătoare rămîn, în această privință, trei însemne de proprietate: „Ex Libris Simeonis Laday p/rimu/m Annum“; „Dominus Laday Simeon“; „ex Libris Simeonis Laday Anno 1847 possidevit et curavit“ (T. C. 209, interiorul primei coperte, foaia liminară v, foaia liminară posterioară v). Exemplarul păstrează, la început și la sfîrșit, multe formule matematice în creion. Ulterior, a ajuns în custodia bibliotecii gimnaziului din Blaj, conform nume-roaselor ștampile aplicate în a doua jumătate a secolului trecut.

¹⁹ Bibliofilul din Blaj a posedat și un alt exemplar din același manual, volu-mul III, ediția Pestinum, 1830 (T. C. 571), pe care l-am analizat deja. Volumul poar-tă (în interiorul primei coperte) mențiunea: „Anton, N° 86“. Pentru biblioteca ace-stui profesor din Blaj, donată ulterior școlilor din același oraș, cf. *Biblioteca testată de rep. canonic I. Antonelli*, în *Programa gimnasiului superior, preparandiei, nor-meii și școlii populare de fete din Blaj pe anul școlastic 1889/90*, Blaj, Tip. semin., 1890, p. 36—53.

²⁰ Cititorul blăjean a fost identificat printre elevii din *I Anni Theologiae au-ditores*, ca participant la examenul *Ex Introductione in N/ovum/ Testamentum die 28^a Maji 1/1844*. Cf. Arh. stat. Blaj, 1510/1845.

Ioan Coste junior, născut în Blaj, în vîrstă de 26 ani, filosof și jurist, funcțio-nar tezaurarial, posesor al limbilor germană, latină și maghiară, s-a afirmat în timpul revoluției de la 1848—1849. Cf. S. Dragomir, *op. cit.*, p. 146, nr. 39.

²¹ Împreună cu alți „Grammatistae“, S. Laday s-a supus la examenul de limbă germană al profesorului Gr. Moldvai (Moldovan), desfășurat la gimnaziul din Blaj, în 4 februarie și 1 iulie 1841. Cf. I. Mărza, *Predarea limbii germane...*, p. 374, 376.

Alexandru Lazăr, originar din Turda, în vîrstă de 30 de ani, absolvent de filosofie și jurist „cu prima eminentă“ și al Academiei miniere din Schemnitz „cu eminentă“, funcționar la Săcărîmb, era considerat de către autoritățile transilvănene și vieneze un bărbat foarte activ în timpul revoluției de la 1848—1849²². Numele său apare pe un exemplar din manualul lui M. Bolla. Este vorba de volumul II, editat la Cluj, în 1798 (T. C. 570, interiorul primei coperte).

Un alt proprietar al cărții lui M. Bolla a fost „Iuliu Martianu studente /1/860“. Avem în vedere volumul II după ediția clujeană imprimată în 1798. Foarte probabil că din familia acestui tînăr cărturar se originează și Iuliu Marțian (1867—1973), bibliofilul și arheologul amator de mai tîrziu.

Primele două volume din ediția 1830, imprimate la Pestinum, poartă însemnarea „alui I/oaan/ Moldovanu“ (B 7523, foaia cu dedicația, foaia de titlu r). Poate fi vorba de Ioan Micu Moldovan (1833—1915), canonic și profesor la seminarul din Blaj, mai tîrziu academician și președinte al „Astrei“ (1893—1901).

Din rîndul elevilor de la Blaj trebuie să provină și Moroșan (Mureșan) Nicolae (Nicolaus). Numele lui se găsește pe volumul II din manualul investigat, ediția Pestinum, 1830 (B 10653, foaia liminară r). Același exemplar (foaia liminară r posterioară) beneficiază de exlibrisul „S. Rati Basilius“. Ca o ipoteză de cercetare, ne gîndim la fostul profesor din Blaj, Vasile Rațiu de Nagylaka (1783—1870), ulterior rector al seminarului.

O notiță de proprietate laconică dar interesantă ne sugerează că un exemplar din volumul II, tipărit la Pestinum, în 1836, a fost parcurs de către Emeric Pop. Ne referim la însemnarea „studio per Papp Emericus“ (T. C. 3021, foaia liminară r). Cartea, încărcată cu „probationes calami“, a fost și în proprietatea lui Lucas Szentpeter, desigur elev la liceul din Blaj. Mai tîrziu, a intrat în custodia „Bibliotecii tinerimii gimnazali Blasiu“. Notițele de lectură, pe care le artibuiim lui Em. Papp, abordează: domnia lui Iustinian II și mișcarea iconoclastă (p. 45: *Historia Imperii Orientis*); succesorii lui Mahomed din Ommat — Abubecher Omar (p. 51: *Historia Arabum*); domnia longobarzilor; Alboinus (p. 58: *Historia Italiae*); regii din familia anglicană; Plantegenetii; *Magna Charta* (p. 140: *Historia Anglorum*); ducii ungarilor și regii din familia lui Arpad (p. 151—153: *Historia Hungariae, et Transilvaniae*); cauzele îndepărtate și imediate ale cruciadelor (p. 171: *Historia Expeditionum Cruciatarum*); Franța în timpul lui Carol VII și Ludovic XI; Ioana d'Arc (p. 231: *Historia Franciae*); Carol Robert; Ludovic cel Mare; acțiunile lui Iancu de Hunedoara; epoca lui Matei Corvin (p. 246—249: *Historia Hungariae et Transilvaniae*).

²² S. Dragomir, *op. cit.*, p. 149, nr. 98. De fapt, același intelectual a putut fi identificat în grupa de „Principistae“, examinată la limba germană în 4 februarie și 1 iulie 1841. Cf. I. Mărza, *Predarea limbii germane...*, p. 374, 376.

Pentru anii care au precedat revoluția de la 1848—1849, Iacob Pop, un alt studios de la Blaj²³, a fost identificat printre lectorii manualului. Ne gândim la un exemplar din volumul III, Pestinum, 1830. Există câteva însemnări de lectură, pe care le putem atribui lui Iacob Pop. Aceste notițe se referă la istoria Rusiei în secolele XVI—XVIII (T. C. 571, *Tabula II Rerum ejusdem temporis pro historiae universalis partis tertiae periodo II*).

Volumul I din manualul lui M. Bolla, ediția Pestinum, 1830, provenind din fost „Bibliotecă basilitană“ de la Blaj, se găsea în anii 1842—1844 încă în oraș. A circulat printre elevii de acolo. Dintre proprietarii reținem pe Török Eugenius, după cum reiese dintr-un ex-libris dat pentru anul 1842 (B 1447, foaia liminară r).

Mulți elevi de la liceul episcopal din Blaj, auditori ai cursurilor de istorie universală susținute de profesorii I. Rusu și D. Ladai (din 1843) au citit cu atenție, credem, anumite lecții și au fost sensibili asupra unor pasaje din manualul lui M. Bolla, ce discutau anumite evenimente istorice în care au fost implicați și românii transilvăneni. Maniera de prezentare a datelor istorice, legate de prezența permanentă a poporului român pe aceste meleaguri, denaturarea anumitor evenimente, acordarea unui rol redus românilor în contextul mai vast al istoriei europene și universale au contribuit la falsificarea adevărului istoric. Luarea de poziție din partea elevilor, față de conținutul de idei al lucrării lui M. Bolla, chiar dacă era manualul de istorie universală oficial recunoscut și recomandat de autoritățile guberniale, se desprinde și din următoarele două cazuri.

Volumul I, ediția Pestinum, tipărit în 1830, a circulat și a fost folosit, se știe, de către studiosii blăjeni. Un exemplu este volumul adnotat de către elevul Vasile Turcu (Basilius Turk), la un capitol din istoria universală veche, la care auditorii nu puteau fi decât sensibili. Este vorba de capitolul IV, *Historia Daciae*. A fost parcurs, desigur cu interes, de către V. Turcu²⁴. Însemnul de proprietate „Ex Libris Basilii Turk Physicus“ și, mai ales, glosele pe marginea textului rămân edificatoare (T. C. 209, foaia liminară r, foaia liminară r-v).

Adnotarea, care merită toată atenția, este intitulată: *Ad § 2um Historiae Daciae, circa finem addatur in auxilium*. Paternitatea ei este indis-

²³ La examenele de limba germană din 4 februarie și 1 iulie 1841 a participat și Iacobus Papp în clasa de „Syntaxistae“. Cf. I. Mărza, *Predarea limbii germane...*, p. 373, 375. Ulterior, s-a găsit în evidențele autorităților locale și centrale, alături de alți intelectuali activi, participanți la revoluție. Cf. S. Dragomir, *op. cit.*, p. 155, nr. 250.

²⁴ Din *Classificatio ex Historia Universalis 1844* reiese că Basilius Turk a fost notat la *Classis morum* cu *legibus conformus* și cu *Eminens I^{us}* la *Classis progressus in studiis*. La examenul de *Historia Ecclesiastica* din 21 iunie 1845, B. Turk a făcut parte din *Theologi Anni Primi* și a fost notat cu *Elminens!*. Arh. stat. Blaj, 1570/1845.

Autoritățile locale și centrale au inclus și pe tânărul V. Turcu, originar din Cătina (localitate din părțile Clujului), cu studii de filosofie și jurisprudență, care cunoștea limbile germană, latină și maghiară, printre reprezentanții intelectualității românești din Transilvania evidențiați în timpul revoluției de la 1848—1849. Cf. S. Dragomir, *op. cit.*, p. 150, nr. 138.

cutabilă: „scripsit Turk m/anu/ p/ropria“. Problematicele paragrafului abordează: *Dacia sub Romanis*; *Culturae magnitudo Ejusdem imminutio*; *Gothorum incursio*; *Dacia a Romanis deserta* 274 (T. C. 209, pp. 257—258). Adnotarea lui B. Turk este compusă, de fapt, din șase puncte, în care se discută, în fraze scurte dar clare, originea latină a populației romanizate (după retragerea aureliană); dovezile existente asupra acestei chestiuni în cartea VIII din Eutropius; implicațiile politice ale ocupării Daciei de către triburile goților; spațiul locuit de populația romanizată și situația limbii române; originea romană a poporului român; românii în scrierile autorilor antici etc. (T. C. 209, foaia liminară posterioară r-v).

Este evidentă semnificația politică și culturală a adnotării elevului din Blaj, V. Turcu, într-un moment când cercurile oficiale negau originea romană a poporului român (însuși M. Bolla susținea că românii erau o ramură a triburilor de bulgari!) și contestau latinitatea limbii vorbite de el. De fapt, manualul de istorie universală al lui M. Bolla reprezenta tocmai optica păturii conducătoare din Transilvania, ceea ce evidențiază și mai mult semnificația opiniilor elevului blăjean (Vezi *Anexa*).

Aceleiași sferă de idei i se circumscriu și adnotările elevului Mihai Vaida. Din ex-librisul „Michael Vajda m/amu/ pr/ropria/ Sósmezo“, aplicat pe volumul I, imprimat la Cluj, în 1798 (T. C. 1362, foaia liminară r, foaia liminară posterioară r) aflăm și locul de baștină al posesorului (Poiana Sărată, comitatul Trei Scaune). Numele lectorului apare încă o dată în cuprinsul volumului, ceea ce ne determină să-i atribuim, prin analogie cu grafia, adnotările la text. Din notele de lectură (multe mutilate la compactarea exemplarului sau rău conservate) ne interesează acum doar acela care vizează capitolul IV, *Historia Daciae*. În fruntea lor se găsește precizarea: „Turpa e/t/ in Patria/m/ peregrinum e/ss/e“. Glosele lui M. Vaida se referă la: Strabo și Horatius ca izvoare pentru cunoașterea istoriei Daciei în antichitate; moartea regelui Decebal; organizarea administrativă a Daciei sub stăpânirea romană; părăsirea Daciei de către romani; originea poporului român etc. (T. C. 1362, p. 314—315, 317—318, 319).

Investigațiile realizate asupra unor lectori blăjeni ai manualului de istorie universală al lui M. Bolla, pe baza exemplarelor păstrate în Biblioteca Academiei Cluj-Napoca și în Biblioteca documentară „Timotei Cipariu“ Blaj, impun câteva concluzii.

În urma cercetării au fost depistați aproximativ 40 posesori, respectiv lectori în *Vormärz*, după cum rezultă din însemnările manuscrise. Foștii posesori ai manualului s-au recrutat, prin excelență, din mediul Blajului — cel mai important centru școlar românesc din Transilvania începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea. Profesorii și elevii de aici, mai ales de la *Lyceum episcopale*, au fost identificați printre proprietarii și lectorii manualului. Din galeria lor relativ numeroasă reținem: Anton Balomiri, Nicolae Barbu, Petru Boer, Simeon Bărnuțiu, George Cassian, Constantin Danffi, Nicolae Găitan, Filimon și Solomon Kaba, Ion Coste, Simeon Laday, Alexandru Lazar, Iuliu Marțian, Nicolae Moroșan, Iacob Pop, Vasile Rațiu, Luca Sintetru, Eugenius Török, Vasile Turc, Mihai

Vajda ș.a. Pe lângă profesorii S. Bărnuțiu și V. Rațiu, a căror activitate de la catedră și din viața publică este, în general, cunoscută, mulți dintre foștii lectori ai manualului s-au afirmat, prin atitudinile și faptele, în timpul revoluției de la 1848—1849, atrăgând atenția autorităților oficiale locale și centrale asupra activismului lor politic și cultural.

Din mulțimea însemnărilor manuscrise, întâlnite pe exemplarele cercetate, foarte variate ca proveniență dar și ca factură (însemnări de proprietate, glose pe marginea textului, informații cu caracter economic sau meteorologic, „probationes calami“, formule matematice etc.), am selectat câteva mai interesante. Acestea comportă, prin conținutul lor — vis-à-vis de textul lecțiilor din *Primae lineae historiae universalis* dar și datorită glosatorilor — semnificații culturale și politice de netăgăduit.

Rememorăm, așadar, adnotarea elevului de liceu F. Kaba asupra intrării lui Mihai Viteazul în cetatea Bălgradului și consecințele evenimentului. Ne găsim, prin glosele sale pe marginea textului lui M. Bolla, redactate în limba română în anii premergători revoluției de la 1848—1849, în fața unor mărturii ale conștiinței naționale, cu atât mai mult cu cât manualul acorda istoriei poporului român un spațiu redus (T. C. 2882, p. 104—105). Interesante pentru preocupările livrești ale cărturarului, dar și ca elemente care ar putea completa portretul spiritual al lui S. Bărnuțiu trebuie interpretate adnotările sale despre diferite momente din istoria continentului european în anii care au precedat revoluția de la 1848—1849 (T. C. 571, tabelul I v, p. 314, 360, 361, 364—367).

Într-un moment în care clasa stăpînitoare din Transilvania ignora, în mod voit, existența populației românești majoritare a provinciei, cînd se vehiculau opinii care negau originea romană a poporului român și caracterul latin al limbii vorbite de el (chiar și autorul manualului le împărtășește!), glosele licențierilor V. Turcu și M. Vaida la capitolul IV, *Historia Daciae* primesc o importanță documentară particulară (T. C. 209, p. 257—258; T. C. 1362, pp. 314—315, 317—318, 319). Aceasta cu atât mai mult cu cât adnotările elevilor aparțin unei epoci în care se punea acut problema apărării limbii române, din cauza introducerii limbii maghiare ca limbă de învățămînt în școlile din Transilvania (cu excepția școlilor sătești). Avem în vedere legea care va fi votată, în anul 1842, în dieta de la Cluj. Tot acum se înregistrează protestul Consistoriului de la Blaj prezidat de Simion Crainic împotriva acestei măsuri samavolnice, care venea în contradicție cu dreptul natural. Elevii de aici nu puteau fi indiferenți la asemenea evenimente. Dovadă este grupul celor două adnotări.

Cercetarea asupra exemplarelor din manualele lui M. Bolla, *Primae lineae historiae universalis*, care au circulat în centrul intelectual al Blajului, ne convinge o dată în plus că tipăriturile vechi sînt și trebuie considerate „vehicule privilegiate ale ideilor“²⁵. Adnotările studenților blă-

²⁵ Cf. Fr. Furet, *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématiques*, în „Revue roumaine d'histoire“, IX, 3, 1970, p. 507; *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*. Sous la direction du François Furet. Vol. I—II, Paris, la Haye, Mouton & Co., MXXLXV.

Și manualul lui M. Bolla i se poate aplica, desigur, cu amendamente, același calificativ. Prin studierea lui, posesorii, respectiv lectorii (profesori și elevi) de la

jeni în *Vormärz* rămân un argument în această privință. De fapt, se adevărește valabilitatea unui adagiu latin, dacă ținem seama de efervescenta politică și culturală din Transilvania în anii premergători revoluției, în care au fost implicate și școlile de la Blaj, că: „*Historia est oculus mundi*“.

LESER DES MARTINUS BOLLAS ALLGEMEINEN
GESCHICHTESHANDBUCHES; KULTURELLE UND
POLITISCHE BEDEUTUNGEN

Zusammenfassung

Martinus Bolla (1751—1831) war nicht nur Geschichtesprofessor im Lyzeum der Piaristen aus Klausenburg sondern auch Verfasser des bekannten Handbuches *Primae lineae historiae universalis*, I—III, Claudiopolis, M. Hochmeister, 1789—1799. Das Handbuch hat verschiedene Ausgaben gekannt. Dank der didaktischen Eigenschaften wurde diese Arbeit vom „Gubernium Transylvanicum“ offiziell als Handbuch für den Unterricht der allgemeinen Geschichte in Gymnasien (Lyzeen) aus Siebenbürgen im Vormärz erkannt.

Der Verfasser des Studiums forschet die Verbreitung dieses Handbuches in dem gelehrtsamen Medium aus Blaj im Vormärz. Er studierte ungefähr 20 Bänder von diesem Handbuch und entdeckte 40 Besitzer — Leser (Professoren und Schüler) aus Blaj, wo aus dem Jahr 1754 die wichtigsten rumänischen Schulen aus Siebenbürgen funktionierten. Die verschiedenen handschriftlichen Notizen (Besitzers, Lesers, Umlaufs, „probationes calami“ — Notizen) demonstrieren uns überzeugend dass das Handbuch der allgemeinen Geschichte des Professors M. Bolla im besonderen von rumänischen Gelehrten und Anhörer in den Schulen aus Blaj benutzt worden war. Die Lektüren nach diesem Handbuch bekommen einigen kulturellen und politischen Bedeutungen im geraden Rapport mit den Meinungen des Verfassers über der Geschichte der Rumänen aus Siebenbürgen und mit dem Inhalt der Lesernotizen der damaligen Besitzer aus Blaj im Vormärz.

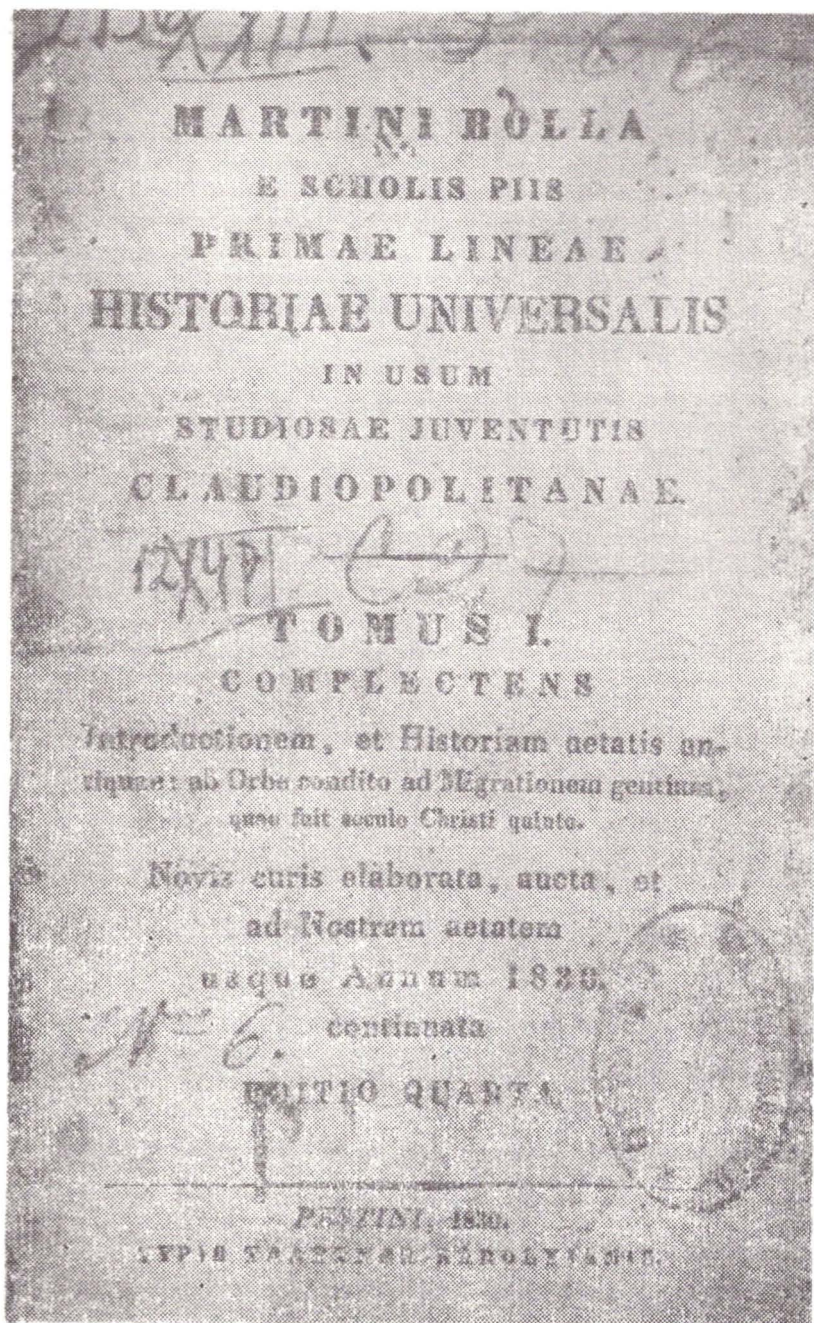
ANEXA

Ad § 2um Historiae Daciae, circa finem addatur in auxilium

A Colonis Romanor/um/ qui post derelictam p/e/r Aurelianum Daciam, remanserunt in hac terra haud sine fundamente repetunt plerique melioris notate scriptores originem valachor/um/ quod probat: 1° Eor/um/ lingua originem a populo latine loquenti extra dubium ponit, 2° Ut testat/ur/ Eutropius libro 8° ipse Adrianus Trajano gloriae invidens ideo t/an/t/u/m in dereliquit Daciam, ne multi cives traderent/ur/ Barbaris.

Iam si Adrianus sub quo tota Dacia parebat R/oma/nis nec infestabatur hostium incursionib/us/ n/on/ potuit ex ea reducere o/m/nes Romanae originis incolas, quanto minus potuit id facere Aurelianus p/er/ 100 et q/u/o excurrit annos. 3° Da-

liceul din Blaj au intrat în posesia unui bagaj de cunoștințe interesante și temeinice din istoria universală, chiar dacă ideile vehiculate de autor n-au fost favorabile poporului român. Opiniile răspândite prin intermediul manualului au putut fi cunoscute și în alte centre școlare, de pildă la Zlatna (I. Mărza, *Biblioteca gimnaziului crăiesc din Zlatna. O contribuție la istoricul bibliotecilor școlare din Transilvania*, în „AIAC“, XV, 1972, p. 95—96, n. 27, p. 101) și la Cluj, printre studenții români, membrii ai societății culturale „Iulia“ (Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, 109638).

Fig. 1: Volumul I din ediția 1830 a manualului lui M. Bolla: foaia de titlu.
Abb. 1: Der erste Band aus der Ausgabe 1830 des Handbuches M. Bolla: das Titelsblatt.

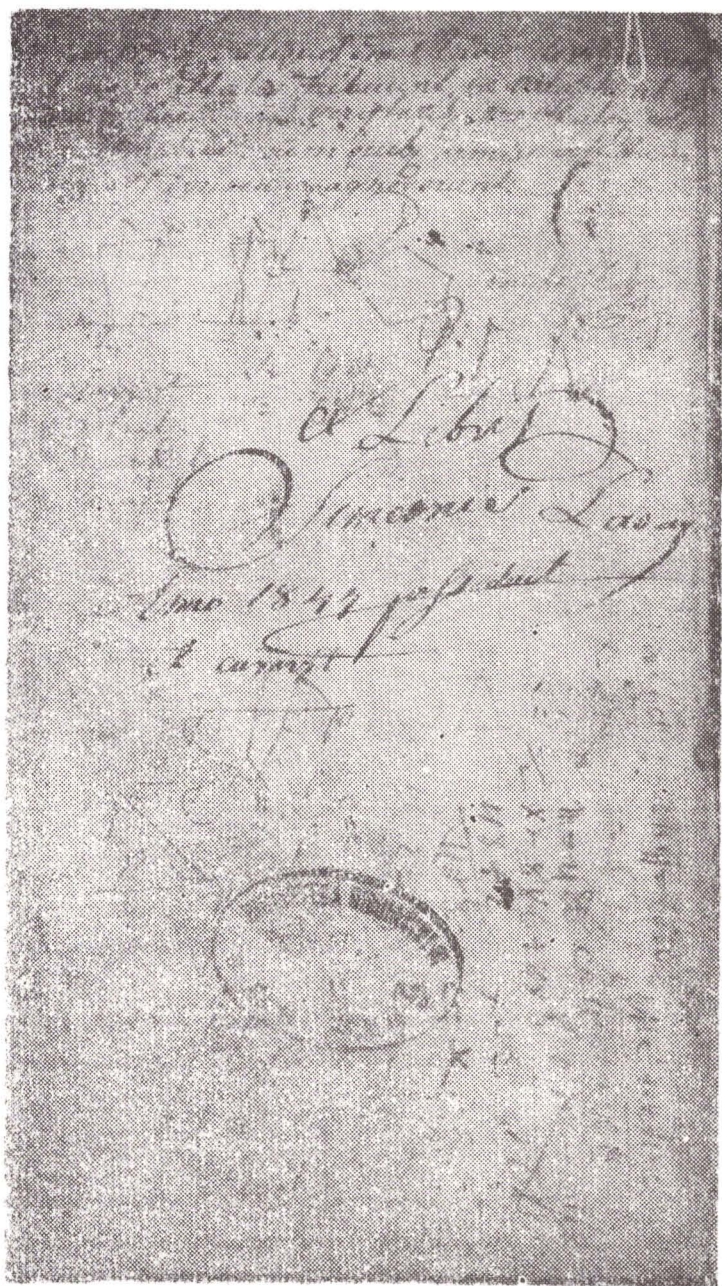

Fig. 2: Ex-librisul elevului Simeon Laday (1847).

Abb. 2: Ex-libris des Schülers Simeon Laday (1847).

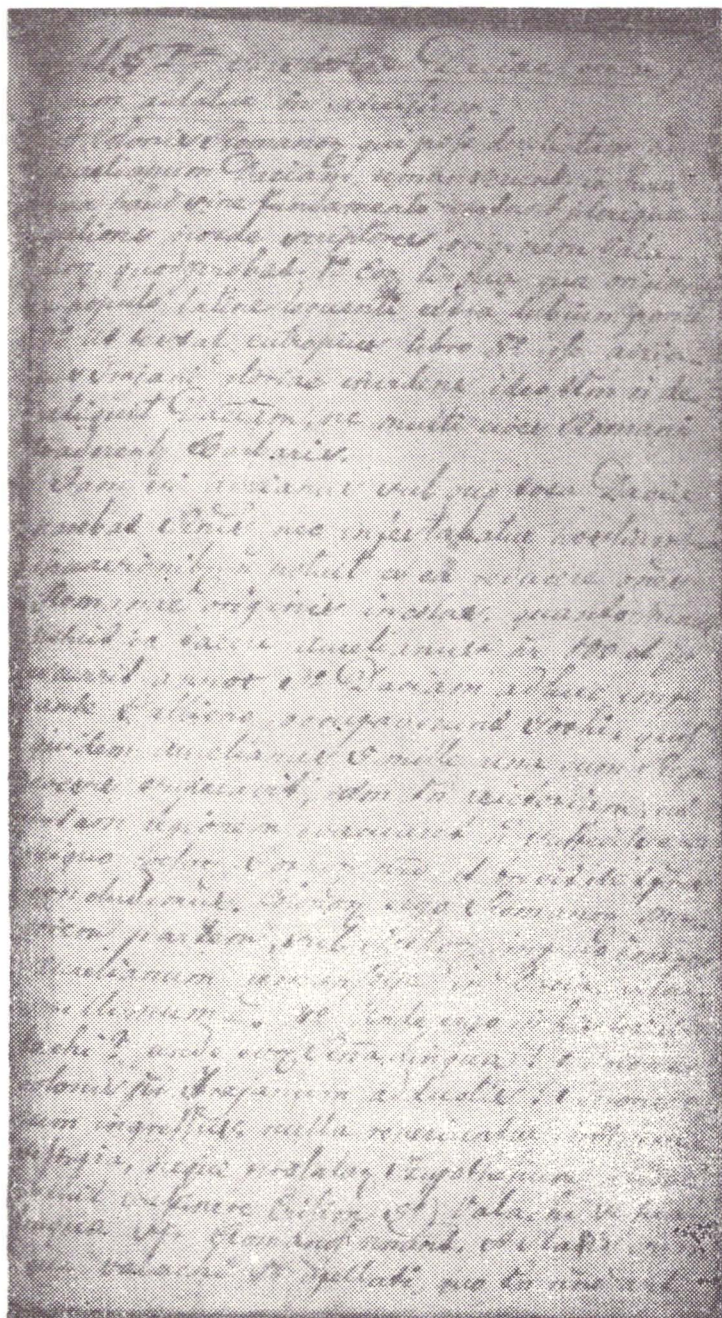

Fig. 3: Fragment din adnotarea elevului Basiliu Turk la *Historia Daciae*.

Abb. 3: Fragment aus der Notiz des Schülers Basiliu Turk über *Historia Daciae*.

ciam adhuc imperante Gallieno, occupaverunt Gothi, quos quidem Aurelianus 5 mille una cum Rege Coesis superavit, eam t/ame/n victoriam, ut tota regionem evacuaret n/on/ suffecisse ex exiguo coesor/um/ Gothor/um/ n/ume/ro, et brevitate t/em/p/o/ris concludimiiis, Colonor/um/ ergo Romanor/um/ majorem partem, sub Gothor/um/ imperio e/ni/m post Aurelianum remansisse in Dacia, verosimillimum e/t/. 4° Unde ergo in his terris Valachi? Unde cor/um/ R/oma/na lingua? Si non ex colonis p/e/r Trajanum addauctis? Seniorus enim ingressus, nulla reperiuntur in Historia vestigia, neque prolatar/um/ hypothesis aliqua potuit sustinere Crisim. 5° Valachi se sua lingua si/n/t Romanos n/omi/nant. A slavibus qui valachi s/in/t appellati, quo t/ame/n n/omi/ne anti/qui/ temporib/us/, reliquos e/ni/m. An/n/os designarunt et modo Italis tribunt. 6° Valachi ab omnib/us/ fere /.../ scriptorib/us/ pro Italar/um/ colonis /.../, cum quib/us/ armis vestituverunt /?/ eos convenire agnov-
erunt.

scripsit Turk

T. C. 209, foaia liminară posterioară r-v.